

Прынцып дабравольнасці і яго дзеяньне

Выступаючы ў дыскусіі, мае папярэднікі заявілі: вось, вінаваты і таварыства, і настаўнікі, бацькі. Адны слаба пропагандуюць, іншыя бяздушна вучаць, абыякава адносяцца. Словам, прапануецца ледзь ня акт калектыўнай самакрытыкі.

Няцяжка зразумець, што зыходным пунктам такіх меркаваньняў ёсьць псыхічны бар’ер, які ствараюць сучасныя правілы асьветных уладаў аб дабравольнасці вывучэння роднай мовы. Лёгіка нібыта простая: калі дабравольнасць, тады і вінаватых можна шукаць толькі на сваім панадворку. А вывады, да якіх даходзяць дыскусанты, драматычныя і правакуюць пытаныні: няўжо наша насельніцтва ня ёсьць нічым больш, як усходнеславянскай этнічнай групай зь ніглістичнымі адносінамі да сваёй нацыянальнай мовы і культуры? Няўжо навучанье беларускай мовы ў школах, якое ажыццяўляеца ўжо 35 гадоў, раптам страціла сэнс?

Каб дасыльдаваць пытаныне салідна, неабходна разгледзець усе факты, якія ўплываюць на абсяг і працэс навучанья. Няма сумневу, што аднымі з найважнейшых, па сутнасці вырашальнімі, ёсьць правілы міністэрства асьветы, якія рэгулююць працу школаў у галіне навучанья роднай мовы. Якім ж прынцыпамі кіруюцца школьнія ўлады?

Летам 1949 году, напярэдадні аднаўлення беларускага школьніцтва, міністар асьветы загадаў беластоцкаму куратору наступнае (пісъмом № II-P-4842/49 ад 6 жніўня 1949 г.):

Z uwagi na to, iż w Okręgu Szkolnym Białostockim pewnego czasu ludność stanowi ludność białoruska Ministerstwo Oświaty poleca przystępować w miejscowościach zamieszkanych przez te ludność do zorganizowania i uruchomienia z dniem 1 września 1949 r. szkół podstawowych z białoruskim językiem nauczania.

Згодна з гэтым загадам, адзінным прынцыпам, зь якога зыходзіла школьнай адміністрацыя пры арганізацыі навучанья роднай мовы, была нацыянальная прыналежнасць насельніцтва. Навучанье роднай мовы было, такім чынам, абавязковым для ўсіх вучняў беларускай нацыянальнасці і адбывалася ў школах зь беларускай або польскай мовай навучанья ў залежнасці ад дабравольнага рашэння бацькоў. Таксама гэтую справу фармулявала чарговая інструкцыя міністэрства асьветы № S 05-192/54 ад 13 студзеня 1954 году, адрасаваная тагачаснаму аддзелу асьветы ВРН у Беластоку.

Згаданыя правілы былі вынікам прызнання грамадзкага значэння роднай мовы беларускага насельніцтва Беласточчыны. На іх падставе і без удзелу неіснуючага тады яшчэ БГКТ была створана школьнай систэма, якая забяспечвала навучанье роднай мовы ўва ўсіх школах, у якіх меліся адпаведныя кадравыя магчымасці.

Параўнальна невялікія зьмены наступілі ў 1957 годзе. Новае распараджэнне міністэрства асьветы № S 04-4857/57 ад 14 лістапада 1957 году, якое датычыла прадмету беларускай мовы ў школах з польскай мовай навучанья, сцьвярджала:

Nie zachodzi potrzeba odwoływania się do opinii rodzicy w sprawie kontynuowania nauki języka białoruskiego w tych szkołach... Do opinii i jeszcze rodzicy należą odwoływać się przy wprowadzaniu nauki języka białoruskiego do tych szkół z polskim językiem nauczania, w których dotyczy nie jest ona prowadzona. Z chwilą wprowadzenia do szkoły nauki języka białoruskiego staje się ona dla młodzieży białoruskiej obowiązkowa.

Новае становішча адрознівалася ад папярэдняга толькі тым, што адмяняўся прынцып нацыянальнай прыналежнасці як аўтаматычны фактар у арганізацыі новых пунктаў на-

вучаньня роднай мовы. Нязменным заставаўся прынцып абавязковасці яе навучаньня для дзяцей беларускай нацыянальнасці. Ува ўмовах яго дзеяньня і з дапамогай актыву БГКТ беларускае школьніцтва на Беласточчыне прадаўжала развівация.

Істотную зьмену ў адносінах міністэрства асьветы прыносиць 1962 год. Пісьмом № SO-K/N-4506 ад 17 лістапада 1962 году, адрасаваным беластоцкай кураторыі, яно ўпершыню акрэсліла беларускую мову ў школах з польскай мовай навучаньня як “дадатковы предмет”. Гэтай юрыдычнай формулай прыкрывалася рашэнне аб скасаваньні папярэдніх правілаў аб абавязковасці яе навучаньня. Съведчыць аб гэтым — цяпер ужо пасълядоўнае — указаньне, якое дапускала “неабходнасць” зваленіца вучняў з заняткаў беларускай мовы ня толькі па прапанове бацькоў, але і згодна з меркаваньнем кіраўнікоў школаў.

Гэтае рашэнне не атрымала шырэйшага распаўсюджваньня. І не выпадкова. Беластоцкая кураторыя і іншыя ваяводзкія ўлады добра ўсьведамлялі магчымыя яго эфекты, у сувязі з чым яны далі гэтай справе вельмі абмежаваны ход. У выніку, абсяг навучаньня беларускай мовы ў пачатковых школах прайяўляў да канца 60-х гадоў значную стабілізацыю (10—11 тысяч вучняў у год). Гэта, аднак, была гаспадарская паўмера, паколькі не рашыла спрабы прынцыпова.

Вузкі мясцовы практыцызм не забясьпечыў трывалых вынікаў. 22 лютага 1971 году кураторыя атрымала новую інструкцыю міністэрства № SO Nar.—O14—1/1/71, якая змяшчае наступныя ўказаньні:

...Ministerstwo uprzejmie informuje, że przy organizowaniu w szkołach nauki języka ojczystego dla dzieci, które nie są narodowości polskiej, obowiązuje stosowanie zasadę później dobrowolności. Kierownicy szkół obowiązani są przeprowadzać co roku zapis uczniów na naukę języka ojczystego... Uczec zapisany na naukę języka ojczystego jest obowiązany regularnie uczęszczać na lekcje tego języka przez cały rok szkolny..., natomiast nie jest obowiązany zapisać się na te nauki w następnym roku szkolnym.

Як бачым, прынцыпы школьніцтва уладаў не былі аднароднымі і нярэдка зъмяняліся ў залежнасці ад трактаваньня грамадзкага і пэдагагічнага значэння роднай мовы. Зразумела, што ў сувязі з гэтым той самы прынцып дабравольнасці атрымліваў штораз іншы зъмест, залежна ад яго інтэрпрэтацыі. Спасылаючыся на дадзеныя, апубліканыя Гайдуком¹, можна заўважыць, што раптоўнае зъмяншэнне абсягу навучаньня беларускай мовы пачалося якраз ад дзеяньня ўпамянутай інструкцыі, нягледзячы на яе пазнейшую мадыфікацыю. Як відаць, спрабу гэтую школьніцтва ўлады пусыцілі, у найлепшым выпадку, на самацёк.

У такім пляне прэтэнзіі, якія М. Гайдук і С. Яновіч кіруюць на адрас БГКТ і настаўнікаў, можна зразумець толькі як наўную спробу ацэнкі становішча. Прэтэнзію да Галоўнага праўлення БГКТ мець можна за тое, што доўгі час яно хавала галаву ў пясок і не зрабіла амаль нічога для прынцыповага вырашэння пытаньня роднай мовы ў школах.

Друкунца паводле: Ніва. 1975. 22 чэрвеня.

¹ Ніва. 1975. 8 чэрвеня.

Другая бацькаўшчына Забэйды

“Прышоў да нас зь Беларусі”, — пісала 30 мая 1975 году праская газета “*Lidovb demokracie*”¹, калі ў сталіцы Чэхаславаччыны адзначалася 75-я гадавіна з дня нараджэння Міхася Забэйды. Прышоў не на тое, каб здабываць тут адукацыю, як многія яго заходнебеларускія сучаснікі — стыпэндысты чэхаславацкага ўраду ў міжваенныя гады. Забэйда прыехаў у Прагу ў росквіце сваіх творчых сілаў, з багажом сусветнай славы съпевака-тэнара.

Было гэта ў маі 1940 году... Роўна 36 гадоў жыве ўжо Міхась Забэйда над берагамі Вэлтавы, у братній Чэхіі, якая стала яму другой бацькаўшчынай. Не без хваляваньня пераступаў я сонечнай ліпеньскай раніцай парог кватэры маэстра пры Польскай вуліцы, 12, каб наведаць слáунага земляка і перадаць яму прывітанье ад прыхільнікаў з-пад дрому чай Белавежы.

Так, праскі пэрыяд жыцця Забэйды — гэта большая частка яго творчага шляху, найбольш плённыя гады ў яго мастацкай кар'еры. Аб гэтым неяк не задумваюцца людзі старэйшага пакалення, якія ў трыццатыя гады слухалі забэйдавы песні па радыё ці ў канцэртных заліах Вільні і заходнебеларускіх гарадоў. Тут, у Празе, удасканаліўся яго талент. Тут і ў іншых гарадох Чэхіі і Славаччыны праходзілі яго шматлікія канцэрты, выступленыя па радыё і на опэрных сцэнах. Шмат часу прысьвяціў наш зямляк таксама і пэдагагічнай дзейнасці — музыкальному ўзгадаванню маладога пакалення.

Родную Гарадзеншчыну Забэйда пакінуў у 1915 годзе і ад гэтага часу жыў у Рәсеi, Кітаi, Італіi, Польшчы і Чэхіi — зайсёды па-за межамі Беларусі. Магчыма, што гэтая акалічнасць абумовіла ў нейкай меры яго адносіны да роднай песні, у якой уражлівая душа мастака знаходзіла ня толькі сродак духоўнай сувязі зь зямлёй бацькоў, але і сэнс творчага існавання. “Ня памятаю свайго канцэрту з інтэрнацыянальнай праграмай, у які не ўваходзіла б і беларуская песня”, — гаворыць не бяз гонару Забэйда і паказвае шматлікія праграмы сваіх выступленняў, у якіх побач замежных кампазытараў відаць прозывішчы Галкоўскага², Аладава³, Туранкова... “Дзякуючы дапамозе праскіх сяброў я запісаў шмат беларускіх песен на грамафонныя пласцінкі, якія спаткаліся зь вялікім зацікаўленнем чэхаславацкага грамадства”, — працягвае маэстра.

Незабыўнай падзеяй у канцэртнай дзейнасці Міхася Забэйды быў гастролі па Савецкай Беларусі, яку ён наведаў у 1963 годзе.

Даў я тады, — успамінае мастак, — адзінаццаць канцэртаў: у Менску, Горадні, Віцебску, Магілёве, Лідзе, Ваўкавыску і іншых гарадох. У некаторых зь іх выступаў яшчэ да вайны і, вядома, там знайшлося нямана людзей, якія слухалі мяне ўжо ня першы раз. Была тады ідэя пераехаць у Беларусь назаўсёды. Нават чатыры куфры купіў — во, бачыце, ляжаць у шафе.

Восеньню 1965 году па просьбe Галоўнага пракурора БГКТ Забэйда наведваў Беласточчыну, дзе даў восем канцэртаў — у Беластоку (два), Бельску, Гайнавы, Гарадку, Мілейчыцах, Міхалове і Саколцы. Акрамя незабыўных уражанняў, ён пакінуў нам тады трывалую памятку — адзінаццаць беларускіх народных песен, якія запісала на грампласцінку польская фірма “Музa”. З таго часу мінула больш дзесяці гадоў, але сустрэчы на Беласточчыне

¹ “*Lidovb demokracie*” (“Народная дэмакратыя”) — штодзённая газета, якая выдавалася ў Празе з 1945 г., афіцыйны орган Чэхаславацкай народнай партыі. — *А.П.*

² Галкоўскі Констанцін (1875—1963) — беларускі кампазытар. — *А.П.*

³ Аладаў Мікалай (1880—1972) — беларускі кампазытар. — *А.П.*

ўсё яшчэ жывыя ўва ўспамінах мастака. “Не забудзьцеся перадаць мае найлепшыя прывітаныні чытачам «Нівы», — гаворыць Забэйда. З прыемнасцю выконваю гэтую просьбу.

Мастацкая і пэдагагічная дзеянасць Mіхася Забэйды атрымала высокую ацэнку чэхаславацкага грамадства. Віншуючы мастака з нагоды юбілею, старшыня Саюзу чэхаславацкіх кампазытараў К.П. Садлё⁴ пісаў: “...пры гэтай нагодзе прыміце, просім, нашу шчырую падзяку за ўсё тое, што Вы зрабілі ў галіне песні”. Юбілей Забэйды ўшанавала праскае радыё канцэртам беларускіх песен у выкананыні нашага славнага земляка. Тых песень, нястомным папулярызатарам якіх быў ён тут на працягу многіх гадоў.

У апошні час Забэйда выступае ўжо нячаста. Ды вось толькі што адзначыўшы сваё 75-годзьдзе зноў бачым артыста на сцэне канцэртнай залі ў Люгачовіцах, дзе 21 ліпеня 1975 году ён выступіў з канцэртам “красных пісні”⁵, які злажыўся з дваццаці твораў розных кампазытараў, а ў іх ліку і “Лета” Туранкова. Рэпартэрская звычка дыктуе пытаныне, ці не было далейшых канцэртаў. “Не, не было, — адказвае Забэйда бяз радасці, — але я яшчэ магу засыпваць!” Веру ў гэта. Так як веру ў тое, што песня — гэта жыццё Забэйды!

Друкунца паводле: Ніва. 1976. 8 жніўня.

⁴ Садлё (Sbdlo) Карэл Праваслаў (1898—1971) — чэскі віялянчэліст, пераможца многіх міжнародных музычных конкурсаў, прафэсар Чэхаславацкай акадэміі музычнага мастацтва. — А.П.

⁵ “красных пісні” — прыгожых песенняў (з чэскай мовы). — А.П.

Беласточчына на варштаце дасьледчыкаў

За пасъяваенны пэрыяд польскім дасьледчыкамі была праведзена значная работа па вывучэнні разнастайных галінаў мінулага і сучаснасці Беласточчыны. Мовазнаўства, матэрыяльная і духоўная культура, археалёгія, гісторыя, прыродныя ўмовы, эканоміка і сацыялёгія — гэта далёка на поўны пералік шматграннай сферы зацікаўлення вучоных. Асабліва плённымі ў гэтай галіне былі апошнія 10—15 гадоў, калі Польскай акадэміяй навук, Беластоцкім навуковым таварыствам, універсітэтамі, музэямі і іншымі навуковыми ўстановамі краіны былі апублікованы параўнальна многія апрацоўкі і матэрыялы, прысьвеченныя Беласточчыне.

Гэта зьява невыпадковая. Беласточчына для дасьледчыкаў ёсьць вельмі атракцыйнай тэмай, паколькі яна ставіць перад вучонымі такія пытанні, якія не сустракаюцца ў ніякім іншым раёне ПНР. Вынікаюць яны ў значнай меры зь непаўторнай асаблівасці нашага рэгіёну, якую стварае адвечны стык польскай, беларускай і літоўскай этнікі, да таго не пазбайдзены яшчэ і элемэнтам мусульманскага арыенту. Тут сусідніць, пераплятаюцца, узаемна ўплываюць адна на другую розныя народныя культуры, мовы, звычай і традыцыі.

Узынікненне і разывіццё Беларускага грамадзка-культурнага таварыства аказала немалы ўплыў на рост зацікаўлення фальклёрам, этнографіяй і іншымі відамі народнай культуры беларускага насельніцтва Беласточчыны, мясцовымі дыялектамі, а таксама складанымі, але цікавымі пытаннямі яго гісторыі і сучаснага жыцця. Дарэчы, сама Таварыства, улічваючы вялікае значэнне навуковых дасьледаваньняў, вырашила не аставацца з боку ад гэтай дзеянасці. Аб гэтым съведчыць пастанова першага ўстаноўчага зезду БГКТ, якая абавязвала Таварыства арганізаваць дасьледаваньні, прысьвеченныя разнастайным пытанням беларускай нацыянальнай меншасці ў ПНР і публіковаць іх вынікі.

Для ажыццяўлення гэтых задач быў арганізаваны навуковы гуртак — спэцыяльны дапаможны орган БГКТ. Фармальны падставай яго дзеянасці ёсьць статут БГКТ, які, між іншым, пастановіле: “Мэтай Таварыства зьяўляецца арганізацыя і падтрымка беларускай мастацкай і навуковай творчасці, выдавецкай дзеянасці і г.д.” (Статут БГКТ, раздзел III, параграф 7).

Асновай фактычнай дзеянасці навуковага гуртка ёсьць супрацоўніцтва з дасьледчыкамі — спэцыялістамі акрэсленых навуковых дысцыплін, досьледы якіх уваходзяць у сферу зацікаўлення Беларускага грамадзка-культурнага таварыства. Дасягаецца гэта шляхам плянавання і каардынацыі тэмаў, іх абмеркавання і публікацыі.

Вынікі дзеянасці БГКТ на ніве навукі, якія вымяраюцца колькасцю і якасцю апублікованых працаў, ня могуць з зразумелых прычынаў раўняцца з дваццацігадовымі дасягненнямі Таварыства ў галіне грамадзкай і культурнай працы. Тым ня менш яны заслугоўваюць увагі. Да гэтай пары былі выпушчаны тры “Навуковыя зборнікі” (1961, 1964 і 1974 г.), якія, нягледзячы на пэўныя недахопы, адыгралі дадатную ролю.

Вялікая работа была праведзена ў галіне зьбіральніцтва беларускага фальклёру Беласточчыны. За мінулае дваццацігодзідзе толькі ў тыднёвіку “Ніва” і “Беларускіх календарах” было надрукавана амаль 600 арыгінальных песень, казак, легенд і іншых відаў мясцовай народнай творчасці. Асаблівай увагі заслугоўваюць публікованыя “Нівой” ад вясны 1972 году поўнасцю дакументаваны фальклёрныя запісы з нотамі ў апрацоўцы М. Гайдука.

Істотныя змены наглядаюцца таксама ў тэматычнай накіраванасці навуковых публікацый БГКТ. Калі на першым этапе пераважная іх частка прысьвячалася агульнабеларускім пытанням (гісторыя, рэвалюцыйны рух, літаратура і інш.), то ў апошнія гады ўвагу дасьледчыкаў займае ўса ўсё большай меры вывучэнне акрэсленых пытанняў, звязаных

непасрэдна з нашым рэгёнам — Беласточчынай. Такая канцэпцыя, з аднаго боку, лепш адпавядзе сучаснай мэтадалёгіі грамадзкіх навук, а з другога — стварае магчымасьць атрымліваць больш канкрэтныя вынікі дасъследаваньняў.

За такой канцэпцыяй прамаўляе таксама факт, што над пытаньнямі ў шырокіх агульна-польскіх і агульнабеларускіх маштабах працуець вялікія спэцыялізаваныя навуковыя калектывы ў Польшчы і Беларусі. Рэгіянальная проблематыка Беласточчыны, нягледзячы на значны прагрэс, дасягнуты ў яе вывучэнні, ёсьць практична невычэрпнай крыніцай новых арыгінальных і салідных досьледаў. Датычыць гэта, у прыватнасці, цэлага комплексу пытаньняў, якія выступаюць на беларускім і пераходным польска-беларускім моўных аштарах Беласточчыны.

Стан і патрэбы вывучэння паасобных пытаньняў далёка не аднолькавыя. Параўнальна лепшых вынікаў дасягнулі на працягу мінулага стагодзьдзя моваведы Варшаўскага ўніверсітэту і Польскай акадэміі навук у дасъследаваньні моўных асаблівасцяў беларускага насельніцтва Беласточчыны. За гэты час была апублікавана значная колькасць навуковых прац, як, напрыклад, “Тэксты гаворак зь Беласточчыны” пад рэдакцыяй праф. др. А. Абрэмбскай-Яблонскай, працы моваведаў др. Э. Смулковай, др. М. Кандрацюка, др. С. Глінкі, мгр. Г. Багроўскай і інш., сярод іх некаторыя ў “Навуковых зборніках” і іншых выданьняў БГКТ. Падрыхтаваны да друку дыялекталагічны атлас Беласточчыны.

Запісы беларускіх фальклёрных тэкстаў, апублікаваныя дагэтуль у “Ніве” і “Беларускіх календарах”, нягледзячы на значную іх колькасць, усё ѿтоль не дастатковыя як з пункту гледжаньня дасъследаваньня жанраў, так і тэрытарыяльнага ахопу. У гэтым сэнсе лепш дасъследаваныя мясцовасці Бельскага, Гайнавскага і Беластоцкага паветаў, а горш — Сямяціцкага, Сакольскага і Дуброўскага паветаў. Вялікая колькасць тэкстаў была запісана за мінулае дзесяцігодзьдзе студэнтамі Варшаўскага ўніверсітэту, на жаль, да гэтай пары толькі невялічкая частка была апублікавана (да таго бяз нот).

Хочаща заўважыць, што публікаваны да гэтай пары “сыры” матэрыял ужо стварае добрую падставу для напісання аналітычных прац, прысьвечаных народнай культуры беларусаў Беласточчыны. Такія магчымасці, несумненна, будуть расыці ў меру ўключэння ў навуковы зварот новых фальклёрных тэкстаў. Значную цікавасць выклікаюць таксама магістарскія працы, напісаныя студэнтамі беларускай філяліі Варшаўскага ўніверсітэту пад навуковым кіраўніцтвам др. А. Баршчэўскага.

Важней, надзвычай цікавай тэмай для дасъследчыкаў магло быць, урэшце, вывучэнне ўзаемных сувязяў і пранікнення народных культур на переходным моўным аштары. Аб вялікім зацікаўленыні гэтай справай съведчыць хаця б сладкая “Канапелька” Э. Рэдлінскага¹.

Вывучэннем матэрыяльнай культуры беларускага насельніцтва Беласточчыны займаецца, між іншым, вядомы этнограф мгр. М. Пецюковіч, праца якога “Матэрыяльная культура Сакольшчыны” была апублікавана ў “Навуковым зборніку” (1964). У апошнія гады аўтар закончыў апрацоўку чарговых работ, прысьвечаных традыцыйнай апрацоўцы валакністых расылін і ткацтву на Беласточчыне. Іх публікацыя прадугледжваецца ў наступным “Навуковым зборніку”.

Важней дзялянкай зацікаўленыня БГКТ ёсьць грамадзкія пытаньні Беласточчыны, у прыватнасці, вывучэнне працэсаў, якія ўплывалі на эканамічнае і культурнае развязвіццё мясцовага беларускага насельніцтва ў мінулым і якія працягваюць упłyvaць на яго ў сучаснасці. Гэта шырокі дыяпазон гістарычных, эканамічных і сацыялягічных пытаньняў, які ўлучае, між іншым, гісторыю рэвалюцыйнага руху, развязвіццё гаспадаркі, асьветы і культуры.

Патрэбы дасъследаваньняў у гэтай сферы адчуваюцца асабліва востра, паколькі памянёныя праblems вывучаны да гэтай пары ў выключна незадавальняючай ступені. Возьмем да

¹ Рэдлінскі Эдвард (нар. 1940) — польскі пісьменнік, ураджэнец Беласточчыны. У аповесці “Канапелька” апісаў сутыкненне вясковай мэнтальнасці з гарадзкой цывілізацыяй. — А.Л.

прыкладу гісторыю “Грамады”, якой было прысьвечана некалькі сур’ёзных працаў, апублікованых у “Навуковых зборніках” і “Беларускіх календарах”², якія, аднак (акрамя некалькіх эпізадычных успамінаў), амаль не паширылі нашых ведаў аб дзеянасці гэтай арганізацыі ў канкрэтных умовах Беласточчыны. Іншым тыповым прыкладам мізэрнай знаёмасці ўласнага панадварока могуць быць працы др. Ул. Паўлючука, прысьвеченныя дэзынтэграцыі традыцыйных праваслаўных асяродзьдзяў на Беласточчыне. Яны выклікалі “святое абурэнніе” многіх нашых крытыкаў, якія, аднак, акрамя эмацыйных адгалосак, не змаглі ім супрацьпаставіць па сутнасці ніякіх сэнсоўных аргумэнтаў.

Можна спадзявацца, што ўзрастаюча зацікаўленасць і досьвед, які прыходзіць з часам, створаць надзеюную перспектыву для дасьледаванняў у сфэры грамадzkіх навук. Сярод гэтых пытанняў павінна акказацца таксама спроба навуковага абагульнення дваццацігадовай дзеянасці БГКТ і ролі нашай арганізацыі ў палітычных, грамадzkіх і культурных пераўтварэннях, якія за гэты час наступілі ў беларускіх асяродзьдзяях Беласточчыны.

Істотнай сферай зацікаўленення навуковага гуртка ёсьць таксама польска–беларуская сувязі ў мінульым і сучаснасці. Неабходна пры гэтым выяўляць элемэнты ўзаемнага супрацоўніцтва ў розных галінах грамадzkага жыцця, а таксама ў навуцы, літаратуры і культуры.

Важнай падзейай у працы навуковага гуртка ёсьць пачатое некалькі гадоў таму творчае супрацоўніцтва зь Беластоцкім навуковым таварыствам. Яно мае істотнае значэнне для павышэння ўзроўню працаў, публікованых у “Навуковых зборніках”: яны цяпер рэцэнзујуцца вядомымі польскімі спэцыялістамі і павінны адпавядаць высокім іх патрабаванням. Супрацоўніцтва з БНТ ажыццяўляецца таксама пры выданні і распаўсюдзе “Навуковых зборнікаў”.

Друкунца паводле: Беларускі каляндар. Беласток, 1976.

² Маюцца на ўвазе ў першую чаргу публікацыі Аляксандры Бэрман “Беларуская сялянска–работніцкая грамада (1925—1927)” (Навуковы зборнік. 1964. С. 95—130) і “Грамада праз 50 год” (Беларускі каляндар на 1975 год. С. 142—159), а таксама Вінцэнта Склубоўскага “40 год Грамады на Беласточчыне” (Беларускі каляндар на 1967 год. С. 93—118).

Беларускае школьніцтва на Беласточчыне ў пасъляваенны пэрыяд

**Даклад на навукова–папулярнай сэсіі, прысьвечанай XX–годзьдзу Беларускага грамадзка–
культурнага таварыства**

Уступнае слова

Праблематыка беларускага школьніцтва была важнай складовай часткай праграмы дзеянасьці Беларускага грамадзка–культурнага таварыства на працягу ўсёй яго дзвініціадоўгай гісторыі. Гэтая зацікаўленасць таварыства абумоўлена тым, што абысяг і ўзровень навучанья ў беларускай мове ў школах ёсьць адным з важнейшых фактараў у працэсе разьвіцця нацыянальнай культуры беларускага насельніцтва Беласточчыны.

Кампэтанцыі і сродкі дзеянасьці БГКТ у галіне асьветы даволі складаныя. Як вядома, таварыства не кіруе працэсам навучанья беларускай мовы, якое ажыццяўляецца дзяржаўнымі органамі школьнай адміністрацыі. Гэта, аднак, не абазначае, што яно ў гэтай галіне ёсьць толькі пасіўным наглядальнікам. Статут БГКТ, а таксама дакумэнты Нацыянальнай камісіі і міністэрства асьветы стварылі таварыствумагчымасць судзейнічаць у працы кампэтенцыйных установаў і дапамагаць ім у вырашэнні пытаньняў, якія датычаць беларускага школьніцтва. Такая дапамога ажыццяўлялася таварыствам шляхам інфармаванья партыйных і асьветных уладаў аб становішчы ў школах, а таксама фармульваньяне прапановаў і праектаў рашэнняў, згодных з інтарэсам культурнага разьвіцця нашай нацыянальнай меншасці.

Такая кансультатыўная роля БГКТ паказвае, з аднаго боку, на парынальна сціплыямагчымасці дзеяньня таварыства ў галіне асьветы, з другога, аднак, — на яго немалую маральна–палітычную адказнасць за лёс навучанья роднай мовы ў школах. У такім пляне БГКТ вымушана быць у курсе ўсіх істотных пытаньняў, якія датычаць навучанья беларускай мовы, мае абавязак вывучаць асьветныя запатрабаванні нашага насельніцтва, становішча ў галіне настаўніцкіх кадраў і падручнікаў, а таксама распараджэнні асьветных уладаў і падтрымліваць з імі неабходную сувязь.

Пасълявенная гісторыя беларускага школьніцтва на Беласточчыне не супадае з гісторыяй нашага таварыства. У лютым 1956 г., калі ўзынікла БГКТ, беларускае школьніцтва мела ўжо за сабой 12 гадоў складанага разьвіцця, а таксама немалыя дадатныя рэзультаты. Няма сумневу, што дзеянасьць школаў у значнай меры прычынілася да паўстання БГКТ. Гэтая акалічнасць стварае дадатковае аргументаванье для таго, каб прасачыць усе этапы пасълявеннага разьвіцця школьніцтва, тым больш, што акрамя некалькіх павярхойных артыкулаў, апублікаваных у “Ніве”, “Беларускіх календарах” і некаторых польскіх часопісах, дасюль не паявілася ў друку зъмістоўнай апрацоўкі гэтага пытаньня.

Улічваючы абмежаваны час выступлення, у дакладзе падаюцца перадусім генэза, пэрыядызацыя і найбольш істотныя працэсы звыш трываліціадовай пасълявеннай гісторыі беларускіх школаў і асьветы ў роднай мове.

Генэзіс і першы этап (1944—1948)

Аднаўленыне беларускага школьніцтва на парозе польскай народнай дзяржаўнасці пачалося непасрэдна пасъля вызвалення ў канцы ліпеня 1944 г. усходніх раёнаў Беласточчы-

ны ад нямецкай акупацыі. Падрыхтоўка да новага навучальнага году адбылася па сутнасці на працягу аднаго месяца жніўня, да таго ўва ўмовах, якія нічым не напаміналі нармальных мірных умоў.

Вайна працягвалася, пераважная частка Польшчы была яшчэ акупавана немцамі, а службовыя зносіны паміж Беластокам і Люблінам — месца заходжаньнем Польскага камітэту нацыянальнага вызваленія¹ — былі вельмі абмежаваны і ладзіліся пры выкарыстанні ваенрага транспарту. У арганізацыйнай стадыі былі павятовыя і гмінныя органы народнай улады. Не інакш было ў самім Беластоку, дзе ваяводзкая ўправа і школьнай кураторыя пачалі сваю афіцыйную дзейнасць толькі 28 жніўня 1944 г.

У такіх складаных акалічнасцях аднаўленыне працы школаў на вызваленых землях Беласточчыны не папераджалася падрабязнымі распараджэннямі люблінскіх уладаў. Справа аднаўленія дзейнасці беларускіх школаў (стан школьніх памяшканьняў, наяўнасць падручнікаў, настаўніцкія кадры і інш.) вырашалася самім зацікаўленым насельніцтвам, на колькі дазвалялі тагачасныя ўмовы. Палітычнай падставай гэтых рашэнняў была праграма нацыянальнага і сацыяльнага вызваленія, якую прадстаўляла польская дэмакратыя.

Спамянутая ініцыятыва насельніцтва спаткалася з ухвалай і падтрымкай упаўнаважанага ПКНВ на Беластоцкае ваяводзтва Л. Барковіча. У паразуменіні з ім у канцы жніўня 1944 г. у Люблін камандзіруецца прадстаўнік ваяводзкіх асьветных уладаў П. Кізевіч, які атрымаў ад кірауніцтва ведамства асьветы ПКНВ, Ст. Скшэшэўскага², прынцыповую вусную згоду на адкрыццё беларускіх школаў на Беласточчыне³.

Такім чынам, не чакаючы поўнага афармлення справы, у верасьні 1944 г. пачаліся заняткі ў 81 пачатковай школе зь беларускай мовай навучанья, у 9 дэльвічно-польскіх польска-беларускіх школах і ў 3 школах, у якіх беларуская мова вывучалася як адзін з прадметаў⁴.

Адначасна адкрыліся тры сярэднія школы — Беларуская гімназія і ліцэй у Бельску (дырэктар — Анатоль Тымінскі), Беларуская гімназія ў Гайнайцы (дырэктар Ніна Нічыпарук, а пасля яе трагічнай съмерці ў каstryчніку 1944 г. — Васіль Бахар) і Беларуска-расейская гімназія ў Беластоку на Кіеўскай вуліцы (дырэктар — Ганна Цімафеева).

Істотным ёсць пытаньне, як на працягу такога кароткага часу можна было арганізаваць без матэрыяльнай дапамогі школьніх уладаў і адкрыць у верасьні 1944 г. паразунальна вялікую колькасць — амаль сотню пачатковых і сярэдніх школаў, у якіх беларускую мову вывучала звыш 8000 вучняў. Без выясняньня гэтага пытаньня немагчыма зразумець генэзы беларускага школьніцтва ў Польскай Народнай Рэспубліцы.

У сувязі з гэтым неабходна заўважыць, што беларускія школы ня ўзынілі на пустым месцы, а працягвалі сваю дзейнасць у тых мясцовасцях, дзе яны падзялілі ў часе савецкай улады (1939 г.) і змаглі праіснаваць у гады нямецкай акупацыі⁵.

¹ Польскі камітэт нацыянальнага вызваленія (ПКНВ) — часовы орган улады на тэрыторыі Польшчы, занятай савецкімі войскамі ў 1944 г. Уключаў сіброву польскіх левых партыяў. Знаходзіўся ў горадзе Любліне. 31 сінтября 1944 г. ператвораны ў часовы ўрад Польскай рэспублікі. — А.П.

² Скшэшэўскі Станіслаў (1901—1978) — польскі дзяржаўны дзяяч, у 1944 г. — кіраунік аддзелу асьветы ў ПКНВ, у 1944—1945 і 1947—1950 г. міністар асьветы Польскай Народнай Рэспублікі, у 1951—1956 г. — міністар замежных справаў. — А.П.

³ Інфармацыя Піліпа Кізевіча з Беластоку, атрыманая аўтарам 21.3.1965 г.

⁴ Пытанье аднаўленія беларускага школьніцтва на Беласточчыне ў 1944 г. да гэтай пары амаль не дас্তупавалася. У выніку, ува ўмовах адсутнасці дакументальных распрацовак, вакол гэтага пытаньня ўзынікалі разнастайныя меркаваны, якія не заўсёды адпавядалі рэчаіснасці. Прыкладам гэтага ёсць публікацыя Любы Філіпік у галіне асьветы, змешчаная ў “Беларускім календары на 1962 год” (с. 91), у якой аўтары съцвярджаюць, што “у першыя гады народнай улады на тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва арганізавана звыш 200 школаў, у якіх дзеці навучаліся на беларускай мове або вывучалі родную мову як прадмет”. Бліжэйшы прайды Станіслаў Пячкоўскі, які піша, што ў 1944/45 г. на Беласточчыне было адкрыта 86 школаў зь беларускай мовай навучанья // Nowa Szkoia. 1971. № 10.

Такім чынам, восенњю 1944 г. былі ўжо і неабходныя традыцый, і настаўніцкія кадры, хаця ўзровень пэдагагічнай падрыхтоўкі настаўнікаў быў далёкі ад здавальняючага. Былі таксама і рэшткі беларускіх савецкіх падручнікаў. Гэтая аб'ектуўная ўмовы пры адначасным вялікім энтузіязме вызваленага Чырвонай Арміяй насельніцтва стварылі чыннікі аднаўлення даволі шырокай сеткі беларускіх школаў ува ўмовах новай польскай дзяржавы.

Гэтае аднаўленне, якое — як съцвярджалася вышэй — адбылося па сутнасці стыхійна, без падрабязнага афармлення, выклікала ў недалёкай будучыні сур'ёзныя ўскладненіні. Як паказываюць архіўныя крыніцы, стаўленне ведамства асьветы ПКНВ да беларускага школьніцтва не было пасълядоўным і фармавалася ўва ўмовах ужо існага фактычнага стану, г.зн. пасъля таго, як школы пачалі сваю дзеянасць. Так, першы юрыдычны акт ПКНВ у гэтай справе быў абвешчаны 3 кастрычніка 1944 г. з наступным зъвестам:

Згодна з прынцыпамі сапраўднай дэмакратыі Польскі камітэт нацыянальнага вызвалення прызнае за рознымі нацыянальнасцямі, якія пражываюць на польскіх землях, права свабоднага разьвіцця і культивавання асобных нацыянальных адметнасцяў. Зыходзячы з гэтых чыннікаў, ведамства асьветы ўпаўнаважвае кураторыю Беластоцкай школьнай акругі арганізаваць для дзяцей беларускай нацыянальнасці пачатковыя школы з беларускай мовай навучання згодна з правіламі, якія стасуюцца да школаў з польскай мовай навучання⁵.

Гэты дакумэнт, хаця легалізаваў ужо існае становішча, меў несумненнна важнае значэнне. У прыватнасці, ён акрэсліў асноўныя прынцыпы нацыянальнай палітыкі ўзынікаючай польскай народнай дзяржавы і фармуляваў прызнаныне за беларускім насельніцтвам Беласточчыны права на асьвету ў роднай мове. Аднак амаль адначасна кіраўнік ведамства асьветы Ст. Скшэшэўскі адхіліў пакладзены ўпаўнаважаным ПКНВ на Беластоцкае ваяводства Л. Барковічам праект мерапрыемстваў, якія прадугледжвалі арганізацыйнае ўмацаванье беларускага школьніцтва. Аргументуючы сваё раашэнне, ведамства спасыялася на ажыццяўлённую ў той час перасяленчую акцыю беларусаў з Польшчы ў БССР⁶.

Такая пастаноўка справы стварыла сярод асьветных органаў усіх інстанцыяў клімат часовасці, які характарызаваў усе іх дзеяньні на працягу 1945—1948 г.

Ніяма патрэбы даказваць, што найбольшымі цяжкасцямі, зь якімі ў аднаўленчы пэрыяд змагалася ўсё польскае школьніцтва, быў недахоп падручнікаў і кваліфікаваных настаўнікаў. Гэтая цяжкасці ў беларускіх школах былі, зразумела, яшчэ большымі. Савецкіх падручнікаў было няшмат, да таго яны адрозніваліся ад польскай школьнай праграмы і не дапускаліся ведамствам асьветы ПКНВ да выкарыстання ў школах⁷.

Адначасна ўсяго каля 25% настаўнікаў беларускіх школаў мела неабходныя пэдагагічныя кваліфікацыі, а астатнія іх частка — толькі мінімальную падрыхтоўку, атрыманую ў 1940 г. на абласных пэдкурсах у Беластоку і Берасці. Такія кадры маглі выкарыстоўвацца з памяркоўным посьпехам у клясах I—IV і то толькі пры дастатковым забесьпячэнні школаў падручнікамі і ўва ўмовах мэтадычнага нагляду. Яшчэ горшыя былі ўмовы для реалізацыі праграм навучання ў вышэйшых клясах пачатковых школаў.

Зразумела, што асабліва нездавальняючым было становішча ў галіне падручнікаў і пэдагагічных кадраў у сярэдніх школах. Як паказалі вынікі візытацыі, праведзенай восенњю 1945 г. інспектарамі кураторыі ў Беларускай гімназіі і ліцэі ў Бельску і ў беларуска-расейскай гімназіі ў Беластоку, а таксама як съведчаць іх былыя вучні, амаль усе настаўнікі гэтых школаў з

⁵ Туранак Ю. Акупацыйная школьнай палітыка ў Беластоцкай акрузе (1941—1944). С. 772—789 нашага выдання. — Рэд.

⁶ Архіў новых актаў у Варшаве. Акты ПКНВ сігн. XIV/17 ліст ведамства асьветы ПКНВ Беластоцкаму куратору № 11—Р—604/44 ад 3.10.1944 г.

⁷ Тамсама; ліст ведамства асьветы Беластоцкаму куратору № 1—0—624 ад 24.10.1944 г.

⁸ Тамсама.

прычыны недастатковай знаёмасыці зь беларускай мовай вялі заняткі па-расейску. Вынятковае становішча было ў гайнаўскай Беларускай гімназіі, дырэктар якой мгр. Ніна Нічыпарук згуртавала пэдагагічны калектыв, які забясьпечыў вывучэнне па сутнасці ўсіх предметаў па-беларуску. Працаўалі там Васіль Бахар⁹, Васіль Літвінчык, Людміла Панько, Алена Панько, Юры Голуб, а. Сэрафім Жалезняковіч і іншыя.

У гэтых складаных акалічнасцях на ўвагу заслугоўвае ініцыятыва асьветных уладаў павышэння ў кароткатэрміновым пляне ўзроўню навучання ў беларускіх школах. Яна знайшла выражэнне ўва ўказаннях ведамства асьветы ПКНВ аб мерах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў і выпускі спэцыяльнага часопіса, які пры нястачы падручнікаў меў быць адным з найважнейшых дапаможнікаў у працэсе навучання¹⁰.

Аднак у першыя пасъляваенныя гады ажыццяўвіць гэтыя ўказаныні было амаль немагчыма. Найважнейшым фактам, які паразізаваў успамянутыя праекты і пачынальні, была адсутнасць спэцыялістаў у беларускай мове і літаратуры. З гэтай прычыны пакліканая ў кастрычніку 1944 г. пры Беластоцкай кураторы “Рэдакцыйная камісія дапаможных выданняў для беларускіх школаў”, старшынём якой быў тагачасны школьнік падынспектар на Беластоцкі павет Іван Краскевіч, не разгарнула практычнай дзеянасці. З гэтай самай прычыны не знайшліся выкладчыкі па мове і літаратуры на кваліфікацыйны курс, які арганізавала ў снежні 1944 г. Беластоцкая кураторыя для настаўнікаў беларускіх школаў¹¹.

Два ўпамянутыя фактары, а менавіта перасяленчая акцыя і адсутнасць уласных сілаў для павышэння ўзроўню навучання, былі асноўнымі аргументамі, якімі ў 1946—1947 г. паслугоўвалася Беластоцкая кураторыя для аргументавання ліквідацыі беларускага школьніцтва¹². У якой меры яны адпавядалі сапраўднасці?

Няма сумневу, што неадпаведны ўзровень навучання ў беларускіх школах ня быў у той час вынятковай зьявой і што гэтыя цяжкасці маглі быць вырашаны толькі шляхам ажыццяўлення некалькігадовай праграмы падрыхтоўкі настаўнікаў і школьніх падручнікаў. Аднак такую магчымасць школьнай адміністрацыі ня брала пад увагу, спасылаючыся на перасяленчую акцыю, якая магла карэнным чынам зъмяніць усю пастаноўку беларускага пытання ў Польшчы, у тым ліку і школьніцтва. Як паўплывала гэтая акцыя на разгляданае пытанье?

Як паказваюць статыстычныя дадзеныя, з агульнай колькасці перасяленцаў з Беласточчыны звыш 90% выехала ў СССР ужо да канца 1945 г.¹³. Такім чынам, на пачатку 1946 г. было відавочна, што перасяленчая акцыя па сутнасці нічога не зъмяніла і што асноўная маса беларускага насельніцтва пажадала не пакідаць Беласточчыну. Адсюль несумненны вывод, што перасяленне насельніцтва не было прычынай спамянутых рашэнняў.

Факт, што ліквідацыя беларускіх школаў праводзілася ў 1946—1947 гады, г.зн. ужо пасля перасяленчай акцыі, паказвае на адсутнасць у той час пазытыўнай праграмы ў адносінах да беларускай нацыянальнай меншасці. Зъмястоўную ацэнку тагачасных тэндэнцыяў даў візитатар Беластоцкай кураторыі В. Малеўскі ў сваёй справаздачы ад 4 сакавіка 1947 г. як наступнае:

⁹ Бахар Васіль — паходзіў з Наваградчыны, скончыў Наваградскую беларускую гімназію. У 1944/45 навучальнym годзе, падчас нямецкай акупацыі, заснаваў беларускую пачатковую школу ў Гайнаўцы, быў яе дырэктаром. Летам 1945 г. арыштаваны і вывезены ў лягер на тэрыторыі СССР.

¹⁰ Ліст ведамства асьветы Беластоцкаму куратару № 1-0-624 ад 24.10.1944 г.

¹¹ Інфармація Івана Краскевіча зь Беластоку, атрыманая аўтарам 23.10.1966 г.

¹² Архіў міністэрства асьветы. Акты II дэпартамента сыгн. 102/50 ліст Беластоцкага школьнага куратара міністэрству асьветы № 11-5438/47 ад 27.3.1947 г. і далучаная справаздача візитатара В. Малеўскага ад 4.3.1947 г. (цитаваная ў абышырных фрагментах у тыднёвіку “Гусіe Literackie” № 31(236) ад 29.7.1956 г.).

¹³ Wiadomości Statystyczne. Выд. Галоўнага статыстычнага ўпраўлення, 1946 і 1947 г.

¹⁴ Гл. зноска № 9.

Тыя, якія засталіся на тэрыторыі Польшчы, ня могуць дамагацца аддзельнай школы, таму што, нягледзячы на іншую нацыянальнасць, яны хоцуць уключыцца ў польскі дзяржаўны арганізм¹⁴.

Вядомая канцэпцыя “аднанацыянальной дзяржавы”, якая лягла ў аснову гэтых тэндэнцыяў, празь некалькі гадоў спаткалася з правільнай марксісцкай—ленінскай ацэнкай ПАРП, а ліквідацыя школьніцтва была акрэслена польскай грамадzkай думкай як “крыўда, зробленая беларускаму насельніцтву Беласточчыны”¹⁵.

На гэтым можна было б закончыць характеристыку першага этапу пасъляваеннае гісторыі беларускага школьніцтва, калі б не некаторыя спробы яе перайначвання. Так, у 1969 г. гісторык асьветы Ст. Маўэрсбэрг выказаў погляд, быццам ліквідацыя школаў адбылася толькі ў “сфэры статыстыкі”, тады як у сапраўднасці ў 1947 і 1948 г. на Беласточчыне дзеянічала звыш дзесяці беларускіх школаў, якія толькі не выказваліся ў справаздачах¹⁶. Адначасна сугераваўся вывад, што ў пасъляваеннай дзейнасці школаў па сутнасці перапынку не было.

Рэчаіснасць, на жаль, была іншай. У выніку дзейнасці павятовых школьніх інспектараў, якім выдатна дапамагалі некаторыя кіраунікі школаў, арганізуючы “добраахвотныя” дэкларацыі бацькоў аб спыненіні навучанья ў беларускай мове, на працягу 1946/47 школьнага году гэтае пытанье было амаль поўнасцю вырашана (гл. табліцу 1). Няшмат было настаўнікаў, якія не згадліся на спыненіні навучанья ў роднай мове. Так, у наступным 1947/48 г. зь беларускай мовай навучанья было яшчэ шэсць школаў — у Вітаве, дзе вучыў Кірыла Баравік, у Войшках (Кацярына Рамановіч), Галадах (Іван Якубовіч), Курашаве (Зянон Анхімок), Паўлах (Наталья Бараноўская) і ў Сыпічках (Хвядора Анапюк). Большасць гэтых настаўнікаў была, аднак, пераведзена ў іншыя школы, у выніку чаго ў наступным 1948/49 г. на Беласточчыне не было ані аднаго пункту навучанья беларускай мовы.

Другі этап: аднаўленыне і разывіццё (1949—1969 г.)

Летам 1949 г. пасъля дасъледаванья спамянутых падзеяў і асьветных патрэбаў насельніцтва Польская аўяднаная рабочая партыя прыняла адпаведныя меры для аднаўлення беларускага школьніцтва. Увасабленнем гэтага была гістарычная пастанова Сакратарыяту ЦК ПАРП ад 28 чэрвеня 1949 г., якая стала зыходным пунктам новага пэрыяду яго разывіцця. Выконваючы ўказаны ЦК, 6 жніўня 1949 г. міністар асьветы Г. Яблонскі загадваў беластоцкаму куратару наступнае:

Табліца 1. Колькасць пачатковых школаў на Беласточчыне з навучаньнем на беларускай мове

Катэгорыі школаў	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48
Агулам школаў	93	79	60	6
у тым ліку:				
зь беларускай мовай навучанья	81	67	38	6
дзіцячмоўныя	9	8	2	—
з прадметам беларускай мовы	3	4	20	—

Крыніца: Апрацоўка аўтара на падставе школьніх аркушаў ацэнак і дакумэнтациі павятовых школьніх інспектараў.

З увагі на тое, што ў Беластоцкай школьнай акрузе пэўную частку насельніцтва складае насельніцтва беларускае, міністэрства асьветы загадвае арганізація і адкрыцьць ад 1 верасня 1949 году пачатковыя школы зь беларускай мовай навучанья ў мясцовасцях, у якіх пражывае гэтае насельніцтва.

¹⁵ Trybuna Ludu. 9.9.1955; Ёсце Literackie. 29.7.1956. С. 3.

¹⁶ Ёсце Literackie. 8.9.1968. С. 6.

¹⁷ С. у гэтым выданні. — Рэд.

Адначасна міністрам былі дадзены падобныя ўказаныні адносна арганізацыі агульнаадукацыйных ліцэяў.

Гэты дакумэнт стварыў падставу для ўсебаковай энэргічнай дзеянасьці ўсіх зацікаўленых органаў школьнай адміністрацыі. Зыходзячы з нармальнай трактоўкі значэння роднай мовы, міністэрства яльныя прадпісаныні прадугледжвалі аваязковае навучанье ў роднай мове для вучняў беларускай нацыянальнасці, якое ажыццяўлялася згодна з добраахвотным рашэннем бацькоў адпаведна ў школах зь беларускай або польскай мовай навучанья.

а) Акцыя арганізацыі школаў

Такім чынам, перад беларускім школьніцтвам адкрылісямагчымасці, якіх ужо даўно не было. Цэнтральныя, ваяводзкія і павятовыя асьветныя ўлады ня толькі стваралі ўмовы, але і актыўна займаліся прапагандаваньнем і арганізацыяй беларускіх школаў.

На працягу наступных месяцаў міністэрства асьветы і мясцовыя органы школьнай адміністрацыі пачалі зь вялікай пасыпшнасцю ажыццяўляць широкую праграму аднаўлення і развіцця беларускага школьніцтва. Ужо ў верасьні 1949 г. адкрываюцца 24 пачатковыя школы зь беларускай мовай навучанья, колькасць якіх да канца 1949/1950 школьнага году ўзрасла да 39. Адначасна ў 20 пачатковых школах уводзіцца вывучэнне беларускай мовы ў якасці аднаго з прадметаў. Восеньню 1949 г. адкрываюцца дзіве сярэднія агульнаадукацыйныя школы ў Бельску і Гайнавічах, а таксама беларускія клясы пры Беластроцкім пэдліці. Прымаюцца рашэнні арганізаваць настаўніцкія курсы і выдаваць падручнікі ў перакладзе на беларускую мову.

На менш інтэнсіўна праводзілася гэтая акцыя таксама на працягу некалькіх наступных гадоў. У яе выніку ў 1954/55 г. на Беластроцкіне было ўжо 66 пачатковых школаў зь беларускай мовай навучанья і 90 школаў з прадметам беларускай мовы, у якіх разам вывучала родную мову 9128 вучняў. Акрамя таго, працавала пяць сярэдніх школаў: тры агульнаадукацыйныя ліцэі зь беларускай мовай навучанья ў Бельску, Гайнавічах і Міхалове, беларускія паралельныя клясы Бельскага пэдліця (перанесеныя ў верасьні 1950 г. зь Беластроку) і беларускія паралельныя клясы Беластроцкага ліцэю выхавацельніц дзіцячых садкоў з агульной колькасцю 878 навучэнцаў. Так, пачынаючы практична зь нічога, на працягу пяці гадоў была створана на Беластроцкіне разгалінаваная систэма беластроцкага школьніцтва.

Трывалыя вынікі гэтай акцыі былі абумоўлены шэрагам фактараў, сярод якіх найважнейшым было *кадравае пытаньне*. Кваліфікацыі настаўнікаў, якія так крытыковаліся беспасярэдне пасъля вайны, не былі ані ў 1949, ані ў пачатку 50-х лепшымі, прынамсі ў галіне беларускай мовы. Недастатковая была таксама колькасць настаўнікаў для забесьпячэння навучанья адной толькі беларускай мовы, не гаворачы ўжо аб іншых школьных прадметах. Арганізацыя пэдліця і накіраваныне моладзі ў савецкія вышэйшыя навучальныя ўстановы магло даць першых дыплімаваных настаўнікаў толькі праз пяць—шэсць гадоў. Былі, праўда, арганізаваны кароткатэрміновыя курсы для настаўнікаў у Беластроку і Бельску (1950—1953 г.), у Аўгустове (1954 г.), Суляю́ку (1955 г.), а таксама ў Мядзэшыне пад Варшавай (1956 г.), аднак яны давалі параўнальная невялікія эфекты і былі, зразумела, толькі часовымі сродкамі.

Недастатковая падрыхтаваныя кадры настаўнікаў не маглі на працягу першых гадоў спрэвіща з сур'ёзнымі задачамі працы ў школах зь беларускай мовай навучанья. Праўда, былі пэўныя цяжкасці і з *падручнікамі*. Першыя падручнікі (па арытмэтыцы і геаграфіі) былі выпушчаны варшаўскім Дзяржаўным школьніцтвам у 1951—1952 г., а па многіх іншых прадметах (беларуская мова, біялогія, прыродазнаўства, гісторыя, геамэтрыя і інш.) толькі ў 1953—1956 г. Цяжкасці ў працэсе навучанья не выцякалі, аднак, з прычыны нястачы пасабных краёвых падручнікаў, паколькі школам пастаўляліся таксама значныя колькасці беларускіх савецкіх падручнікаў, а з таго, што пераважная частка настаўнікаў проста ня

ўмела імі карыстацца. Адсюль узынікалі “тлумачэнныі” аб непрыстасаванасці савецкіх падручнікаў да польскай праграмы навучаньня, а калі ўжо былі свае — аб цяжкасцях засваення вучнямі матэрыяла, ці наагул — мэтазгоднасці навучаньня па—беларуску.

Неаднолькава ўспрымаліся школы зь беларускай мовай навучаньня і *насельніцтвам*, паколькі арганізаваліся яны па сутнасці адміністрацыйным парадкам, хаця і з правільным улікам нацыянальнай структуры насельніцтва паасобных мясцовасцяў. Вялікая частка гэтых школаў спаткалася зь несумненнай падтрымкай насельніцтва, сьведчаньнем чаго было іх шматгадовае існаванье. У некаторых вёсках, напрыклад, у Рыбаках Нараўскай гміны, у Мокрым і Піліпках Бельскай гміны, само насельніцтва звязрталася ў Бельскі павятовы школьнны інспектарат з патрабаваньнем адкрыць беларускія школы. Былі і такія мясцовасці, як Дубяжын, Гацькі, Дубіны, Чаромха—вёска і Белавежа, насельніцтва якіх працівілася адкрыццю школаў зь беларускай мовай навучаньня, хаця яны там і плянаваліся асьветнымі ўладамі. Яшчэ інакш было ў гарадох — Бельску і Гайнавуцы, дзе восеньню 1949 г. вучням *праваслаўнага веравызнанні* ці *паходжанні* прапанавалася перайсьці ў адпаведныя клясы беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў.

Няма сумневу, што найбольш адмоўнай рысай гэтай школьнай акцыі была яе пасьпешлівасць. Улады былі зацікаўлены ўва ўсё большай колькасці беларускіх школаў, і беластоцкія школьнныя органы рабілі ўсёмагчымае, каб гэтую зацікаўленасць задаволіць, нярэдка фабрыкуючы такія школы на паперы. Так, напрыклад, у справаўдачы беластоцкага павятовага інспектара за 1950/51 год школы ў Азяблах, Будах, Новай Волі, Рыбаках і Страшаве называліся школамі зь беларускай мовай навучаньня, хаця гэтая мова не вывучалялася там нават як прадмет¹⁷.

Зразумела, што калі б замест гонкі за паказчыкамі ў гэтай справе было больш клопатаў пра разъвіцьцё асьветы ў роднай мове, становішча школаў зь беларускай мовай навучаньня было б больш трывалае. Няняжжа ўявіць, што, калі б беларуская мова як мова навучаньня ня ўводзілася адразу ўва ўсіх клясах, але паступова з году ў год ахапляла ўсё вышэйшыя клясы, на працягу некалькіх гадоў вучні ня мелі б ніякіх цяжкасцяў зь беларускай тэрміналёгіяй. За гэты час маглі быць ужо створаны найбольш неабходны ўмовы, у першую чаргу — адпаведна падрыхтаваныя кадры настаўнікаў, без якіх імкненне ператварыць дзясяткі польскіх школаў у беларускія было мерапрыемствам калі не легкадумным, то, напэўна, нерэальнym.

6) Структурныя зьмены

Два фактары, а менавіта гонка за паказчыкамі ўва ўмовах недастатковай падрыхтаванасці настаўнікаў, а таксама імкненне бацькоў, несумненна, зацікаўленых у tym, каб іх дзеці атрымалі аднолькавыя з польскай моладзьдзю магчымасці старту на вышэйшыя навучальныя ўстановы і ў жыцьцё, абумовілі нестабільнасць створанай адукацийнай систэмы.

Яшчэ ў палове 50-х гадоў выкарыстаньне роднай мовы ў пачатковых і сярэдніх школах зь беларускай мовай навучаньня мела вялікія адрозненіні ў асобных школах і клясах, а таксама ў навучаньні паасобных прадметаў. Неўзабаве выкарыстаньне беларускай мовы ў пачатковых школах абмяжоўваецца да клясаў I—IV, пасля чаго — прыкладна ад паловы 60-х гадоў — да аднаго толькі прадмету роднай мовы, які навучаўся ад першай клясы і быў абавязковым для ўсіх вучняў школаў зь беларускай мовай навучаньня. Паступова сфармаваўся погляд і ў школьнай адміністрацыі і ў бацькоў, што справай найбольш істотнай ёсьць азнаямленыне вучняў як пачатковых, так і сярэдніх школаў зь беларускай мовай і літаратурай, а не навучаньне, напрыклад, фізыкі па—беларуску.

прэзыдыуму павятовай Рады нарадовай у Беластоку за 1950/51 год.

У такіх умовах, пачынаючы ад 1955/56 г., калі ўжо былі і падручнікі і пачалі паступаць маладыя кадры настаўнікаў, наглядаецца працэс рэарганізацыі школаў зь беларускай мовай навучаньяня, якія ўжо фармальна пераходзяць на польскую мову навучаньяня, захоўваючы толькі прадмет беларускай мовы. Ад гэтага часу пачынаецца шматгадовы перыяд структурных зменаў у беларускім школьніцтве на Беласточчыне, які закончыўся ў 1971/72 г.

Адначасна зь змяншэннем колькасці школаў зь беларускай мовай навучаньяня пашыраецца сетка т.зв. прадметных школаў. Гэты рост адбываўся як за лік новаарганізаваных пунктаў навучаньяня (галоўным чынам на тэрыторыі былых Беластоцкага, Сакольскага і Сямяціцкага паветаў), так і ў выніку рэарганізацыі школаў зь беларускай мовай навучаньяня. На працягу 1954/55—1970/71 г. колькасць прадметных школаў узрасла з 90 да 145, а колькасць іх вучняў, якія вывучалі беларускую мову — з 4486 да 9777.

У выніку гэтых структурных зменаў з году ў год расло значэнне школаў з прадметам беларускай мовы. Калі ў 1954/55 г. на гэтыя школы прыходзілася 49% усіх школьнікаў, якія вывучалі родную мову, то ў канцы 60-х гадоў гэты ўзрос да 88% і ў 1972/73 г. дасягнуў 100%.

Ацэнъваючы прыведзеныя структурныя змены, неабходна заўважыць, што яны мелі далёка не фармальнае значэнне. Тоэ, што вучні школаў з прадметам беларускай мовы пачыналі яе вывучаць не ад першай, а ад другой клясы, упłyvala хіба толькі на статыстычныя паказыкі. Менш карыснай з'явай у выхаваўчым аспэкце была іншая сетка лекцыйных гадзін, згодна з якой у “прадметных” школах прысьвячалася менш часу на навуку беларускай мовы.

Аднак найбольш істотным быў сам рэгламэнт карыстаньня з навукі роднай мовы, які ў гэтых школах быў больш эластычны. Праўда, да 1963 г. і ў гэтых школах прымяняўся прынцып абавязковасці навучаньяня роднай мовы для вучняў беларускай нацыянальнасці, аднак яго інтэрпрэтацыя не была такой адназначнай, як у школах зь беларускай мовай навучаньяня.

Два новыя, выключнай важнасці, элементы ў пастановуку гэтага пытаньня ўвяло распаряджэнне міністэрства асьветы ад 17 лістапада 1962 г., якое:

па-першае — упершыню акрэсліла беларускую мову ў школах з польской мовай навучаньяня як дадатковы, неабавязковы прадмет;

па-другое — прадугледжвала магчымасць у індывідуальных аргументаваных выпадках звольняць вучняў гэтых школаў з заняткаў беларускай мовы.

Гэтыя правілы значна пагоршылі становішча прадмету беларускай мовы ў школах з польской мовай навучаньяня, аднак аж да канца 60-х гадоў у гэтай галіне не наступілі адчувальныя змены. Гэта было рэзультатам спрыяльнага стаўлення беластоцкіх ваяводзкіх уладаў, узьдзеяньня БГКТ і прывязанасці бацькоў і моладзі, для якіх масавае навучанье ў роднай мове стала ўжо традыцыяй.

Таблица 2. Навучанье беларускай мовы ў пачатковых школах

Школьны год	Агулам		у тым ліку зь беларускай мовай навучаньяня			
			беларускай	польской		
	школаў	вучняў	школаў	вучняў	школаў	вучняў ^a
1954/55	156	9128	66	4642	90	4486
1955/56	165	10089	59	4031	106	6052
1960/61	175	10628	39	2643	136	7985
1962/63	172	10831	35	2507	137	8324
1965/66	170	10905	33	2287	139	8618
1969/70	164	11306	22	1368	142	9938
1970/71	163	10710	18	933	145	9777

Крыніца: Апрацоўка аўтара на падставе дадзеных Беластоцкай кураторы.

^a якія вывучалі беларускую мову

Дваццацігадовы пэрыяд, які пачаўся ў 1949 г. і працягнуўся да пачатку вялікай школьнай рэформы ў Польшчы, быў найбольш пасьпяховым і плённым у пасъляваенны гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне. Няспынна працавалі агульнаадукацыйныя ліцэі ў Бельску, Гайнайцы і Міхалове, якія за гэты пэрыяд дабіліся сур'ёзных і якасных рэзультатаў і выпусыцілі каля 1700 абсалвэнтаў.

На этапе школьнай рэформы (1970—1976 г.)

а) Якасныя дасягненны і патрабаваны

Адным з найважнейшых пытаньняў, якое на працягу многіх гадоў не зынімалася з парадку дня, было імкненне забясьпечыць школы кваліфікованымі педагогічнымі кадрамі. І ў гэтай галіне быў дасягнуты вялікі прагрэс. Так, на працягу сваёй дваццацігадовай дзеянасці (1949/50—1969/70 г.) Бельскі педагогічны ліцэй даў у 16 выпусках 427 настаўнікаў. Значная іх частка павышала свае кваліфікацыі на аддзяленыі беларускай мовы і літаратуры Завочнай настаўніцкай студыі ў Беластоку, якая дзеянічала ў пэрыяд 1956—1965 г. і якую закончыў 91 абсалвэнт. Паводле дадзеных Беластоцкай кураторыі, у выніку дзеянасці гэтых педагогічных установаў, ужо ў 1965/66 г. толькі 2% усіх настаўнікаў, якія працавалі ў беларускім пачатковым школьніцтве, ня мелі кваліфікацыі.

Здавальняючае становішча ў гэтай галіне ўжо даўно наглядаеца і ў ліцэях, у якіх навучаньнем беларускай мовы і літаратуры займаліся і займаюцца высокай клясы спэцыялісты — выпускнікі філялагічных факультэтаў Варшаўскага і Менскага ўніверсітэтаў. Такім чынам кадравае пытаньне, якое ў мінулым сур'ёзна стрымлівала разьвіцьцё школьніцтва, у апошнія гады практична нармалізавалася, а кваліфікацыйны ўзровень ведаў настаўнікаў беларускай мовы сёньня па сутнасці нічым не адрозніваеца ад настаўнікаў іншых школьніцтваў.

Вышэй сказанае не абазначае, што гэты працэс ужо законччаны. Узрастаючыя педагогічныя патрабаваныні прадугледжваюць, што ў недалёкай перспэктыве ўсе настаўнікі павінны мець закончаную вышэйшую адукцыю. Падрыхтоўкай такіх высокакваліфікованых спэцыялістаў у галіне беларускай мовы і літаратуры займаеца ад 1956 году Варшаўскі ўніверсітэт, які да гэтага часу выпусціў звыш 60 магістраў беларускай філялёгіі. Ад 1972 году працуе таксама ўніверсітэцкае завочнае аддзяленіе беларускай філялёгіі, якое ўжо праз год дасыць першых абсалвэнтаў.

Пастаянны прагрэс наглядаеца таксама ў галіне падрыхтоўкі школьніх падручнікаў па беларускай мове, якія апрацоўваюцца вопытнымі спэцыялістамі-педагогамі і штораз больш адпавядаюць патрабаваныям сучаснай школы. У стварэнні гэтых важных сродкаў навучанья пастаяннае зацікаўленыне і клопаты праяўляла Беластоцкая школьнай кураторыя і іншыя асьветныя ўлады.

б) Новыя праблемы

Адначасова з гэтымі прагрэсіўнымі зьявамі ўва ўмовах ажыццяўлення агульнапольскай школьнай рэформы ўзыніклі новыя праблемы, зь якіх трывожнай ёсьць колькаснае і тэртыярыйяльнае зъмяншэнне абсягу вывучэння беларускай мовы ў пачатковых школах.

Калі на працягу шматгадовага пэрыяду 1955—1970 г. колькасць вучняў, якія вывучалі гэты прадмет, стабілізавалася на ўзору 10—11 тыс. у год, то ў наступныя гады яна раптоўна зынізілася і ў бягучым 1975/76 школьнім годзе складае ўсяго 4,5 тысяч.

Гэтае становішча толькі часткова звязана зь цяперашнімі дэмографічнымі працэсамі. Як

паказываюць падлікі, на тэрыторыі гмін, у якіх ажыцьцяўляеца навучанье беларускай мовы, цяпер яе вывучае каля 36% усіх вучняў пачатковых школаў, тады як на працыгу пятнаццацігодзьдзя 1955—1970 паказчык гэтых перавышаў 70%. Значнае зъмяншэнне наглядаеца нават у Арлянскай, Бельскай, Гайнайскай, Дубіцкай, Храбалаўскай, Чыжаўскай і іншых гмінах, дзе раней родную мову вывучала звыш 90% школьнай моладзі. У Бабіцкай, Міхайлоўскай, Чаромхайскай, Шудзяляўскай і Шымкаўскай гмінах навучанье беларускай мовы ўвогуле спынілася.

Летам 1975 году Галоўнае праўленіе БГКТ ажыцьцяўляла некаторыя мерапрыемствы, мэтай якіх было дасыльданье прычын гэтых працэсаў. Справа навучанья беларускай мовы разглядалася на пасяджэннях пленума і презыдыуму ГП, камісіі асьветы БГКТ, а таксама шляхам публічнай дыскусіі ў «Ніве». У выніку былі атрыманы шматбаковыя ацэнкі і погляды насельніцтва, настаўнікаў, грамадзкіх дзяячоў і публіцыстаў. Яны далі ня толькі надзвычай багаты аўтэнтычны матэрыял для аналізу, але таксама паказалі на жывое зацікаўленыне шырокай грамадзкасці гэтым важным пытаньнем¹⁸.

Няма сумневу, аб чым пераканаўча съведчыць уся дыскусія ў «Ніве», што лёс беларускай мовы ў школах залежыць ад становішча абодвух найбольш зацікаўленых і кампэтэнтных бакоў — г.зн. асьветных уладаў і бацькоў. Разглядаць справу асобна і шукаць вінаватых толькі на адным баку, не прымаючы пад увагу дыялектычнай сувязі, якая існуе паміж дзеяньнем ці нядзеяньнем школьніцтва уладаў або бацькоў — мэтад беспэрспэктыўны і дадатных вынікаў дациць ня можа.

Зъмяншэнне абсягу навучанья ў беларускай мове на працыгу апошній пяцігодкі можна разглядаць фармальна — пры актуальнай пастаноўцы пытаньня добраахвотнасці — як вынік незацікаўленасці бацькоў. Пры гэтым аднак узывікае пытаньне, чаму менавіта цяпер гэтая зацікаўленасць пачала памяншацца тэмпамі нечуванымі ў цэлай пасъляваеннай гісторыі, цяпер — калі нарэшце стварыліся і традыцыі, і здавальняючыя ўмовы: кадры і падручнікі.

Гэты амаль парадокс у вялікай меры паясьняючы абавязваючы ад 22 лютага 1971 г. новыя правілы міністэрства асьветы і выхаваньня, якія зъмянілі існаваўшы да гэтага часу рэгламэнт карыстаньня з школьнай навукі беларускай мовы і стварылі вучням магчымасць спыняць яе вучобу ў любой наступнай клясе.

Такая пастаноўка пытаньня магла абудзіць зъмяншэнне абсягу навучанья ў любы час, аднак цяпер дзеяньне спамянутых прадпісанняў аказалася шмат большым, паколькі яны ажыцьцяўляліся адначасна з правядзеннем школьнай рэформы на Беласточчыне, у выніку якой значна скарацілася сетка школаў. Так, з 163 пачатковых школаў, у якіх у 1970/71 годзе вывучалася беларуская мова, за мінулае пяцігодзьдзе ліквідавана ў выніку ўзбуйнення 75 малалікіх пачатковых школаў¹⁹.

Рэарганізацыя школьнай сеткі мела значны ўплыў на абсяг навучанья ў беларускай мове, пры чым можна выдзяліць трох наступных аспекты:

па-першае — у значнай часткі вучняў прадоўжылася дарога ў школу, у сувязі з чым паменшыўся балянс часу вучня, што пры ўказаннях міністэрства асьветы і выхаваньня прызначаецца на ўрокі беларускай мовы першую або апошнюю лекцыйную гадзіну пайўпывала на жаданьне самога вучня вызваліцца ад яе вывучэння. Адсюль узывікалі просьбы і націскі моладзі на бацькоў;

па-другое — рэарганізацыя зъмяніла традыцыйную структуру школьніцтва на вёсцы і пайўпывала на аслабленыне ранейшых асабістых контактатаў настаўніка з бацькамі. Гэты факт наглядаўся як у тых мясцовасцях, дзе школы былі ліквідаваны, так і ў новых узбуйненых школах, раёны якіх значна павялічыліся. Гэтая акалічнасць упłyvala на становішча бацькоў у яшчэ большай меры;

па-трэцяе — у часе правядзення рэформы ўзынікалі значныя арганізацыйныя, кадравыя,

¹⁹ Акрамя таго, за пяцігодзьдзе 1970/71—1975/76 было спынена навучанье ў беларускай мове ў 26 наступных пачатковых школах, якія працягвалі сваю дзеяньсць (не былі ліквідаваны ў рамках школьнай рэформы):

транспартныя і іншыя праблемы, на фоне якіх кураторыя, былыя павятовыя інспектары і дырэктары школаў у многіх выпадках звязвалі на неабавязковы предмет беларускай мовы найменшую ўвагу, а нярэдка зусім яго ігнаравалі. Гэта знайшло выражэнне ў выпадках яўнага парушэння самім органамі мясцовай адміністрацыі прынцыпу добраахвотнасці, калі вучні ліквідаваных школаў пазбаўлялісямагчымасці працягваць вывучэнне роднай мовы ў гмінных ці іншых вышэй арганізаваных школах або калі на месца выбылага з школы настаўніка гэтага предмету не прымаўся новы. Ува ўпамянутых выпадках, якія прыводзіліся ў рамках ніваўскай дыскусіі, вучні мелі набходную згоду бацькоў на карыстаньне з навукі беларускай мовы, а школьнага ўлады — ававязак яе запэўніць²⁰. Падобных прыкладаў можна прывесці больш. Яны датычаць плянаваньня заняткаў, зарплаты настаўнікаў і іншых.

Лягічна, што ў такіх умовах у апошняй гады стварыўся спэцыфічны клімат безадказнасці вакол навучаньня беларускай мовы, якое па сутнасці пушчана на самацёк. Пры гэтым Беластроцкая кураторыя, спасылаючыся на дэцэнтралістычныя працэсы, не цікавілася канкрэтнымі пытаннямі ў паасобных школах і на ўсе бягучыя цяжкасці мела адзін стандартны адказ: “Такая вось воля бацькоў”.

Вышэй сказанае паясьніе, што зацікаўленасць бацькоў навучаньнем беларускай мовы ня ёсьць паняццем адназначным: у пэўнай іх часткі яна аўтэнтычная, аднак у значнай меры

Таблица 3. Колькасць вучняў пачатковых школаў, якія вывучаю беларускую мову

	1970/71	1973/74	1974/75	1975/76
Агулам	10710	5993	5314	4460
у тым ліку ў:				
Бельскую і Гайнайцы	526	513	564	535
Гмінах	10184	5480	4750	3925
Арлянскай	742	418	416	420
Белавескай	5	14	15	14
Бельскай	984	552	486	322
Боцькаўскай	335	75	68	23
Гайнайўскай	847	627	620	602
Гарадоцкай	719	248	165	105
Дубіцкай	617	423	341	244
Заблудаўскай	281	179	149	133
Кляшчэльскай	471	217	126	121
Мілейчыцкай	308	73	30	16
Міхайлоўскай	226	81	65	—
Нараўкаўскай	842	491	459	419
Нараўскай	1040	648	593	424
Нурэцкай	339	211	183	111
Храбалаўскай	365	273	292	254
Чаромхаўскай	436	23	—	—
Чыжаўскай	851	647	596	623
Шымкавскай	236	20	—	—
Іншых	540	260	146	89

Крыніца: Апрацоўка аўтара на падставе дадзеных Беластроцкай кураторыі.

Астронак, Баброўнікі, Войшкі, Валілы—вёска, Валілы—станцыя, Вейкі, Востраў Паўночны, Гураны, Іванкі, Клюкавічы, Кнышэвічы, Круглы Лясок, Кухмы, Крушины, Мастайляны, Мілейчыцы, Мялешкі, Новая Воля, Нурэц, Падазяраны, Палічна, Пінькі, Сухінічы, Чаромха—станцыя, Шымкі, Юшковы Груд. Адначасна (у 1975/76 г.) пачалося навучаньне беларускай мовы ў новададкрытай гміннай зборнай школе ў Бельску.

²⁰ Швед Віктар. Школьная рэформа і навучанье беларускай мовы // Ніва. 1975. 20 ліпеня.

²¹ 6 мая 1976 г. у Беластроцкай кураторыі адбылася нарада дырэктараў гмінных школаў, у якіх вывучающаца мова. На нарадзе прадстаўнікі школьнай адміністрацыі выказвалі сваё стаў-

фармуеца пад уплывам спамянутых фактараў і ўмоў, якія ствараюцца школьнымі ўладамі і ад бацькоў не залежаць. Ігнараваныне гэтых узаемасувязяў паглыбляе атмасферу безадказнасці за лёс навучанья роднай мовы і стварае балаган, ува ўмовах якога зъмяншэнне абсягу яе навучанья ёсьць толькі лягічным наступствам²¹.

БГКТ і школы

Характарыстыка пасъляваеннага разьвіцця беларускага школьніцтва была б няпоўнай без падкрэслення значэння вывучэння роднай мовы. За гэты час тысячы нашых юнакоў і дзяўчат штогод вывучалі беларускую мову і літаратуру, знаміліся зь мінуласцю і сучасным жыццём беларускага народу. Гэты факт сыграў істотную ролю ў разьвіцці съядомасці і культуры насельніцтва, пашырэнні чытальніцтва, мастацкай самадзейнасці і літаратурнага руху на Беласточчыне.

За мінулья два дзесяцігодзьдзі сваёй дзейнасці БГКТ праявіла шмат ініцыятываў і правяла шматлікія мерапрыемствы, накіраваныя на разьвіццё і кшталтаваныне працэсу вывучэння беларускай мовы ў школах. Асабліва важным участкам зацікаўленасці таварыства былі і ёсьць кадравыя пытаныні, у прыватнасці — узровень кваліфікацыі настаўнікаў. Варта ўспомніць пасъляховыя ініцыятывы і супрацоўніцтва БГКТ у арганізацыі катэдры беларускай філяліёт пры Варшаўскім універсітэце і яе завочнага аддзялення, заходы ў справе адкрыцця аддзялення беларускай мовы і літаратуры былой Завочнай настаўніцкай студыі ў Беластоку, арганізацыі летніх настаўніцкіх курсаў у Менску і іншых.

На працягу мінульых гадоў БГКТ арганізавала шэраг сустэреч з настаўнікамі, а з другога боку — прадстаўнікі таварыства ўдзельнічалі ў настаўніцкіх канфэрэнцыях. Супрацоўніцтва з настаўнікамі знаходзіць выражэнне і ў тым, што значная іх частка ёсьць актывістамі БГКТ.

За мінулае дваццацігодзьдзе БГКТ перадало школьнім бібліятэкам тысячы экзэмпляраў мастацкай літаратуры, арганізавала шматлікія сустэречы пісьменнікаў з школьнай моладзьдзю, садзейнічала ў арганізацыі разнастайных конкурсаў і іншых мерапрыемстваў. Справе навучанья ў роднай мове пасрэдна ці беспасярэдне служыла ўся дваццацігадовая дзейнасць Беларускага таварыства.

Бібліографія

Важнейшыя крыніцы і распрацоўкі, прысьвечаныя ў цэласці або часткова пытанням гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне.

а) на беларускай мове

Баравік Кірыл. Начаткі // Ніва. 1964. 15 лістапада.

Верас І. Першы з'езд беларускіх настаўнікаў // Ніва. 1957. 19 мая.

Гайдук Мікалай. Родная школа // Беларускі календар на 1969 год. Белаасток: БГКТ, 1968.

Паўлючук Уладзімір. Мой родны кут // Ніва. 1962. 9 сінегня.

Ленне да некаторых пытанняў, закранутых у гэтым дакладзе. Гл. рэпартаж Яніны Чарнякевіч “Беларуская мова” // Ніва. 1976. 30 мая. Гл. таксама па гэтым пытанні выступленыне візытатара міністэрства асьветы і выхаванья на VIII з'езьдзе БГКТ, надрукаванае пад загалоўкам “Добраахвотнасць не азначае абыякавасці” // Ніва. 1976. 8 жніўня.

Паўлючук Уладзімір. У кругу выхаваўчых спраў // Беларускі каляндар на 1964 год. Беласток: БГКТ, 1964.

Сакоўскі Васіль. Агульнаадукацыйны ліцэй з беларускай мовай навучання ў Гайнаўцы // Беларускі каляндар на 1969 год. Беласток: БГКТ, 1968.

Станкевіч Уладзімір. Развіццё беларускай асветы ў Польшчы // Ніва. 1965. 11 сакавіка.

Туронак Юры. Школьніцтва для нацыянальных меншасцяў у Польшчы // Ніва. 1970. 15 сакавіка.

Туронак Юры. Памяці Аляксандра Валкавыцкага // Ніва. 1970. 12 красавіка.

Туронак Юры. Бельская кузня настаўніцкіх кадраў // Ніва. 1970. 28 чэрвеня.

Туронак Юры. Нарыс развіцця школьніцтва на Беласточчыне ў 1778—1939 г. // Навуковы зборнік. Беласток: БНТ і БГКТ, 1974.

Філіпік Любa, Юзвюк Уладзімір. Пяць год дзейнасці БГКТ — Дасягненні ў галіне асветы // Беларускі каляндар на 1962 год. Беласток: БГКТ, 1962.

Чаму дзіця не вучыцца роднай мове (выступленні ў дыскусіі) // Ніва. 1975. 8 чэрвеня — 7 верасня.

Чарнякевіч Я. Беларуская мова // Ніва. 1976. 30 мая.

Юзвюк Уладзімір. І што далей // Ніва. 1962. 4 лістапада.

Яновіч Сакрат. Размова ў чатыры вочы // Ніва. 1962. 2 сьнежня.

б) на польскай мове

Januszek Franciszek. Jawne i tajne szkoiy polskie w województwie białostockim w latach II wojny światowej. Białystok: wyd. Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1975.

Kolendo Maria. Szkolnictwo polskie w powiecie Bielsk Podlaski w okresie okupacji (1941—1944) // Przegląd Historyczno-Oświatowy. Rok XV, 1972. № 2(56).

Krycski Edward. Szkolnictwo // Rozdziały w informatorze “Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne”. Białystok: BTSK, 1972.

Lovell Jerzy. Polska, jakiej nie znamy. Kraków: Wyd. Literackie, 1970.

Maciąg Włodzimierz. Sprawy białoruskiego pogranicza // Źycie Literackie. 29.7.1956. № 31(236).

Mauersberg Stanisław. Szkoły jakich nie znamy // Źycie Literackie. 8.9.1968. № 36(867).

Mauersberg Stanisław. Zasada: rywny start // Biełaruski Kalandar na 1966 hod. Białystok: BTSK, 1966 (przedruk z “Trybuny Ludu” z 6.9.1959).

Pieczkowski Stanisław. W pierwszym roku po

wyzwoleniu // Nowa Szkoła. 1971. № 10.

Rawicz Jerzy. Białorusini w Polsce — Nowym torem // Trybuna Ludu. 9.9.1955 (wyd. A).

Rocznik Statystyczny GUS, lata 1955—1970. Warszawa.

Rocznik Statystyczny Szkolnictwa GUS, lata 1959/60—1971/72. Warszawa.

Turonek Jerzy. Okupacyjna polityka szkolna w Okręgu Białostockim (1941—1944) // Przegląd Historyczno-Oświatowy. Rok XIX, 1976. № 3(73).

Wasiak Kazimierz. Szkolnictwo i kultura grup narodowojęzycznych // Przegląd Zachodniopomorski. Rok XVI, 1972. Zeszyt 4.

Друкунца паводле: Туронак Юры. Беларуское школьніцтва на Беласточчыне ў пасляваенны перыяд. Беласток: выданне

Ваяводской управы, 1976.

